

Μνήμων

Τόμ. 33 (2014)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΦΩΤΙΝΗ ΧΑΙΡΕΤΗ, Χριστιανοί και μουσουλμάνοι στο Ιερόδικείο του Χάνδακα. Ειδήσεις για τον ναχιγιέ Μαζεβιζίου (1669-1689) ΒΑΣΙΛΗΣ Κ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ, Οι περιπέτειες του Κωνσταντή Καλαμάτα και άλλων ελλήνων κουρσάρων του Αιγαίου στην υπηρεσία της Βρετανίας (1756-1763) ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Ένας Έλληνας στο Παρίσι επιδοκιμάζει τη 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη ΞΕΝΙΑ ΜΑΡΙΝΟΥ, Αυτός που δεν ήταν εκεί. Σημειώσεις για τον Louis Auguste Blanqui στο Παρίσι του 1870-1871 ΚΩΣΤΑΣ ΡΑΪΤΗΣ, Έμποροι στην Αυστρία του «μακρού» 19ου αιώνα ΛΑΒΕΝΣ ΠΟΛΙΤΗΣ, *Πού να βρούμε και κρεμμένο* – το κοινό; Ανγκυρώσεις στην εικαστική του Μεσοπολέμου. Τυμφορστό, *Η μικρούλα*, 1923 ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ν. ΤΕΝΕΚΕΤΖΗΣ, Τέχνη και πολιτική στον Ψυχρό Πόλεμο. Ο διεθνής διαγωνισμός γλυπτικής για το Μνημείο του Αγνώστου Πολιτικού Κρατούμενου ΔΕΘΝΙΔΑΣ ΚΑΛΑΜΒΡΕΤΑΚΗΣ, Το ελληνικό δικτατορικό καθεστώς στη συγκυρία του μεσανατολικού πολέμου του 1973

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΟ ΑΡΘΡΟ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΤΑΘΗΣ, Ανακινώντας τη ματιά μας για το Εικοσιένα μια αφορμή τον *Μακρογιάνη* του Νίκου Θεοτοκά

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Αλέξανδρος Ναυπλιώτης, *Βίος Πάτσιου*, Τάκης Καριαλής, *Τακρος Μαντούβαλος*, Ειρήνη Ριζάκη, Αλεξάνδρα Σφοίνη, Ολγα Κατσαρδής-Hering, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Μάρια Βελιώτη-Γεωργιοπούλου, Βασίλης Κρεμμυδάς

33

ΑΘΗΝΑ 2013-2014

Έφη Κάννερ, Έμφυλες κοινωνικές διεκδικήσεις από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Ελλάδα και στην Τουρκία. Ο κόσμος μιας ελληνίδας χριστιανής δασκάλας, Αθήνα, εκδόσεις Παπαζήση, 2012

ΕΙΡΗΝΗ ΡΙΖΑΚΗ

doi: [10.12681/mnimon.866](https://doi.org/10.12681/mnimon.866)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΡΙΖΑΚΗ Ε. (2014). Έφη Κάννερ, Έμφυλες κοινωνικές διεκδικήσεις από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Ελλάδα και στην Τουρκία. Ο κόσμος μιας ελληνίδας χριστιανής δασκάλας, Αθήνα, εκδόσεις Παπαζήση, 2012. *Μνήμων*, 33, 283–286. <https://doi.org/10.12681/mnimon.866>

κέντρο. Αρνείται δηλαδή να υποκύψει –και ορθώς– στα κλεύσματα μιας εθνικής ιστοριογραφίας που αναζητά στις πολιτισμικές επιλογές των παροίκων

την επιβεβαίωση του εθνικού χαρακτήρα της διασποράς).

ΙΚΑΡΟΣ ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΟΣ

Έφη Κάννερ, Έμφυλες κοινωνικές διεκδικήσεις από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Ελλάδα και στην Τουρκία. Ο κόσμος μιας ελληνίδας χριστιανής δασκάλας, Αθήνα, εκδόσεις Παπαζήση, 2012, 390 σ.

Ας φωτίσουμε κατ' αρχάς τον κρυπτικό υπότιτλο. Ποια είναι η ελληνίδα χριστιανή δασκάλα που ο κόσμος της ανασυστήνεται στο βιβλίο; Το όνομα της Σωτηρίας Αλιμπέρτη δεν είναι βέβαια άγνωστο στην ελληνική βιβλιογραφία. Οι σχετικές μνείες παρέμεναν ωστόσο διάσπαρτες και αναμφίβολα λιγοστές σε σχέση με το πλούσιο έργο και τη μακρά δράση της. Εύστοχα η Έφη Κάννερ εντόπισε την έλλειψη αυτή και ανέλαβε την πλήρωσή της. Θεμέλια πηγή για τη μελέτη της το αρχείο της Σωτηρίας Αλιμπέρτη, που απόκειται στο ΕΛΙΑΜΙΕΤ και ταξινομήθηκε παλαιότερα, το 1996, από την ίδια τη συγγραφέα.

Η Σωτηρία Αλιμπέρτη γεννήθηκε το 1847 και πέθανε το 1929. Το τόξο αυτό της βιωτής της ορίζει και τη χρονική περίοδο της πραγματέυσης: από τα μέσα, κυρίως το τελευταίο τέταρτο, του 19ου μέχρι και την τρίτη δεκαετία του 20ού αιώνα. Ο γεωγραφικός χώρος; Η μελέτη τοποθετείται στο ελληνικό Βασίλειο, την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τα Βαλκάνια· και πάλι οι βιογραφικοί ορίζοντες της Αλιμπέρτη. Όσον δε αφορά την ευρωπαϊκή Δύση, επανέρχεται ούτως ή άλλως σε όλο το βιβλίο, όπως θα δούμε και παρακάτω, ως πολιτισμική έμπνευση και σκόπευση.

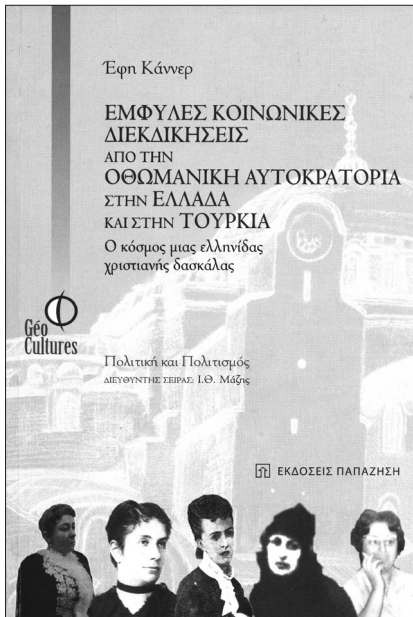
Στο πρώτο κεφάλαιο, η συγγραφέας μάς γνωρίζει την οικογενειακή

καταγωγή της Αλιμπέρτη: τον πατέρα της Παναγιώτη Κλεομένη Οικονόμου, τη μητέρα της Άννα Δημητρίου, τα αδέρφια της. Εδώ παρουσιάζονται και τα πρώτα βήματά της στην εκπαίδευση. Η Αλιμπέρτη αποφοιτά από το Αρσάκειο το 1867. Εργάζεται ως δασκάλα από το 1869 έως το 1872 στη σχολή Χίλλ υπό τη διεύθυνση της Καλλιόπης Κεχαγιά και της Αικατερίνης Χρηστομάνου, μετέπειτα Λασκαρίδου. Αργότερα, το 1873, ταξιδεύει στην Ιταλία και τη Γαλλία τελειοποιώντας τις σπουδές της. Οι οικογενειακές σχέσεις και μαζί η οικονομική δυσπραγία, η γυναικεία εκπαίδευση και οι δεσμοί, φιλικό και επαγγελματικό, που εκεί αναπτύσσονται, ορίζουν την πρώτη περίοδο της διαμονής της στο ελληνικό Βασίλειο.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, παρακολουθούμε την αποδημία και την εγκατάστασή της, το 1875, στην Κωνσταντινούπολη. Προσλαμβάνεται ως υποδιευθύντρια, με διευθύντρια την Καλλιόπη Κεχαγιά, στο νεοσύστατο εκπαιδευτήριο του Ζαπτείου που ιδρύεται με την πρωτοβουλία του Εν Κωνσταντινυπόλει υπέρ της Γυναικείας Παιδείσεως Συλλόγου και την αρωγή του Κωνσταντίνου Ζάππα. Η γυναικεία εκπαίδευση και η σημασία της στην ελληνορθόδοξη κοινότητα της Πόλης αλλά και στις

άλλες εθνοθηρησκευτικές κοινότητες της Αυτοκρατορίας, το αδιαμφισβήτητο κύρος του Ζαππείου, η προβεβλημένη θέση της διεύθυνσής του, και βέβαια οι σφοδρές επικρίσεις εναντίον της αποτελούν ζητήματα που διερευνώνται στο δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου.

Στον επαγγελματικό κύκλο του Ζαππείου, όπως διαβάζουμε στη συνέχεια, στο τρίτο κεφάλαιο, η Αλιμπέρτη θα

συναντήσει τον μετέπειτα σύζυγό της, Ιωάννη Αλιμπέρτη, βιβλιοπώλη, μέλος του Εν Κωνσταντινουπόλεϊ Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου και γραμματέα, χάρη στη μεσολάβηση της Κεχαγιά, του Κ. Ζάππα. Με τον γάμο της, το 1882, η Σωτηρία Αλιμπέρτη εγκαθίσταται στη Ρουμανία. Το 1893 επιστρέφει στην Αθήνα και το 1902, όταν πεθαίνει ο άνδρας της, αναλαμβάνει τη διεύθυνση στο Νικολαΐδειο Παρθενγωγείο της Λέρου. Γάμος εξ έρωτος και όχι από συμφέρον, κάποτε ευμά-

ρεια και άλλοτε οικονομικές δυσχέρειες χαρακτηρίζουν τον συζυγικό βίο της Αλιμπέρτη.

«Γράφουσα», η Σωτηρία Αλιμπέρτη αρθρογραφεί στις εφημερίδες *Πατρίς* και *Σύλλογοι* του Βουκουρεστίου, και βέβαια στην *Εφημερίδα των Κυριών* της Καλλιρρόης Παρρέν. Πρωτοστατεί στην ίδρυση του Συλλόγου «Εργάνη Αθηνά» και στην έκδοση, το 1899, του περιοδικού του *Πλειάς*. Γυναικείες συσσωματώσεις και ηγετικά πρόσωπα καταγράφονται στην ύλη της μακρόβιας *Εφημερίδος των Κυριών*, με σημαίνουσες κάποτε, παρατηρεί η Έφη Κάννερ, αποσιωπήσεις. Το 1911, με ενέργειες της Αλιμπέρτη, η Εργάνη Αθηνά μετονομάζεται Πανελλήνιος Σύλλογος Γυναικών και το 1917 ιδρύεται ως παράρτημά του ο Σύλλογος Γυναικών Θεσσαλονίκης, με πρόεδρο τη Σωτηρία Αλιμπέρτη. Το 1922 συστήνεται, με πρώτη πρόεδρο την Αλιμπέρτη, ο Διεθνής Σύνδεσμος Γυναικών. Βαλκανικοί πόλεμοι, βενιζελικοί χρόνοι, μεσοπολεμικές γυναικείες οργανώσεις ορίζουν, όπως καταγράφονται στο τέταρτο κεφάλαιο, την τελευταία αυτή περίοδο στη δράση της Σωτηρίας Αλιμπέρτη.

Στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο, η συγγραφέας εστιάζει την πραγματευσή της στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ή καλύτερα σε μια συγκριτική προσέγγισή της με την Ελλάδα. Η *Εφημερίς των Κυριών*, η Εργάνη Αθηνά, μολονότι εδρεύουν στο ελληνικό Βασίλειο, συγκροτούν και ταυτόχρονα αξιολογούν, παρατηρεί η Έφη Κάννερ, φιλικά, συγγενικά και επαγγελματικά δίκτυα πέρα από τα γεωγραφικά όριά του. Ανιχνεύονται ακόμη εκεί ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στην *Εφημερίδα των Κυριών* και την ομότιτλη

της μουσουλμανική, γυναικείες συλλογικές παρεμβάσεις στα Βαλκάνια από τον 19ο μέχρι και τον αρχόμενο 20ό αιώνα. Εξετάζονται τέλος τα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών, και ειδικότερα το αίτημα της ψήφου, στη μεσοπολεμική περίοδο, στην Ελλάδα και την Τουρκία.

Με μεθοδολογικά εργαλεία τη μικροϊστορία και τις θεωρίες των κοινωνικών δικτύων, η Έφη Κάννερ, ακολουθώντας το βιογραφικό νήμα της Σωτηρίας Αλιμπέρτη, επιχειρεί γενικότερα τη θεώρηση των γυναικών ως δρώντων υποκειμένων στη διαδικασία εξαστισμού της ελληνικής και της οθωμανικής κοινωνίας κατά το δεύτερο μισό του 19ου έως και τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Η Σωτηρία Αλιμπέρτη συμβολοποιεί, σύμφωνα με τη συγγραφέα, μια νέα μορφή αστικής θηλυκότητας: σπουδές, βιοπορισμός, επαγγελματική σταδιοδρομία, μετανάστευση, συζυγικός, αισθηματικός δεσμός. Οι επαγγελματικές, κοινωνικές και οικονομικές της επιδιώξεις, οι επιτεύξεις των σκοπών της ή και οι ματαιώσεις, οι περιπέτειες, οι αγωνίες της διαγράφουν ένα νέο γυναικείο ιδεώδες, εμπνευσμένο από τα προτάγματα τόσο του Ρομαντισμού όσο και του Διαφωτισμού. Δίπλα στο παράδειγμα της Αλιμπέρτη μαρτυρούνται εκεί και άλλες γυναίκες που δρουν ασυνόδευτες στον δημόσιο χώρο, όπως η Καλλιόπη Κεχαγιά, διακεκριμένη παιδαγωγός με την οποία για χρόνια συμπορεύτηκε η Αλιμπέρτη, άλλες δασκάλες ή και η μητέρα της, ιδιαίτερος δραστήρια προκειμένου για την τύχη της οικογένειας. Πράγματι, όπως εξηγεί η Ελένη Βαρίκα, το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, και κυρίως χάρη στην ανάπτυξη της γυναικείας εκπαίδευσης,

οι γυναίκες των μεσαιών στρωμάτων γίνονται πλέον ορατές στον δημόσιο χώρο. Οι μακρόχρονες εκεί «κοινωνικές», κατά τον όρο της Carroll Smith-Rosenberg, «σχέσεις» υφαίνουν ένα στέρεο πλέγμα γυναικείας αδελφότητας που ενθαρρύνει ή και εξασφαλίζει τη δημόσια παρουσία τους. Αλλά ακριβώς η συναίσθηση του ανήκειν στην ίδια, όχι μόνο βιολογική αλλά και κοινωνική κατηγορία, ό,τι ορίζεται από την Ελένη Βαρίκα ως συνείδηση φύλου, ενισχύει πέρα από τη δημόσια δράση των γυναικών και την αμφισβήτηση των ανδρικών αξιών. Αντίθετα, η διαμόρφωση της νέας αυτής γυναικείας, αστικής υποκειμενικότητας, όπως αναλύεται από την Έφη Κάννερ, ακολουθεί, επεκτείνοντας το «φιλελεύθερο ιδεώδες του self made man στο γυναικείο φύλο», το παλαιότερο παράδειγμα των εξαστισμένων ανδρών. Οι γυναίκες δεν αποτολμούν δηλαδή να ασκήσουν κριτική στην έμφυλη τάξη, μολονότι ασφαλώς υφίστανται την καταφορά του ανδρικού λόγου εναντίον της νέας «ανεπιτήρητης θηλυκότητάς» τους. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει η συγγραφέας για το Ζάππειο, η σατιρική εφημερίδα *Μώμος* και άλλες εφημερίδες προσκείμενες στο Πατριαρχείο, όπως η *Θράκη*, η *Αυγή* και η *Κωνσταντινούπολις*, κατηγορούν, με τη σύμπλευση μάλιστα μελών του Διοικητικού Συμβουλίου του Ζαππείου, τη διευθύντρια, κυρίως, και την υποδιευθύντρια για «ανηθικότητα, επίδειξη γνώσεων, κενοδοξία, αμάθεια και ροπή προς την πολυτέλεια». Αν για τις γυναίκες των μεσαιών στρωμάτων το «ιδεώδες της ατομικής εμπρόθετης δράσης και κοινωνικής ανόδου» αποτελεί συστατικό στοιχείο της νέας υποκειμενικότητάς τους, οι ίδιες οι συσσωματώσεις τους

νοούνται ως δίκτυα εξουσίας που εκκινούν και αποσκοπούν σε προσωπικούς ανταγωνισμούς. Ό,τι πρωτεύει είναι το κίνητρο του κοινωνικού κύρους; Για να μείνουμε στο παράδειγμα της *Εφημερίδος των Κυριών* και της *Πλειάδος*, πέρα από τις επικαλύψεις των συνεργασιών και των θεμάτων, οι ιδεολογικοί τους στόχοι διαφέρουν, νομίζουμε, κατά πολύ: το ρεύμα της γυναικείας χειραφέτησης που εκπροσωπείται από την *Εφημερίδα των Κυριών*, οι σχετικές ενστάσεις που διατυπώνονται στην *Πλειάδα*.

Εξαστισμός της ελληνικής κοινωνίας, αλλά και των άλλων εθνοθηρησκευτικών κοινοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των Βαλκανίων, σημαίνει σίγουρα εκδυτικισμός, «το μεγάλο στοίχημα», παρατηρεί η Έφη Κάννερ, όλης αυτής της περιόδου. Στην προοπτική αυτή, εύλογη είναι η «πρωτοφανής εκπαιδευτική έκρηξη» που παρατηρείται από τη δεκαετία του 1870. Ειδικότερα για την ανάπτυξη της γυναικείας εκπαίδευσης, το Ζάππειο, με τον ευρωπαϊκό του προσανατολισμό, συνιστά χαρακτηριστικό παράδειγμα. Η διευθύντριά του ταξιδεύει συχνά στην Ευρώπη, εισάγει στο παρθενγωγείο δυτικές καινοτομίες, αλλά και μάχεται ενάντια στα «ξενόφερτα ήθη» της Ευρώπης, επαναλαμβάνοντας «λόγους περί γυναικών», όπως διατυπώνονται γενικότερα «στην Ελληνορθόδοξη εγγράμματη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης» και έχει αναπτύξει σχετικά σε παλαιότερη μελέτη της η Έφη Κάννερ.

Μουσουλμάνες, Ρωμιές, Αρμένισσες, Εβραίες, αλλά και Ελληνίδες και Βαλκάνιες και αργότερα Τουρκάλες, ο κόσμος του βιβλίου αυτού είναι αναμφίβολα διεθνικός. Με την ανάδειξη πολύτιμων πηγών, κυρίως των γραμμένων στην τουρκική γλώσσα, η Έφη Κάννερ εκτείνει την πραγματέυσή της σε ένα ευρύτατο συγκριτικό ιστοριογραφικό πεδίο με παραδείγματα από την ιστορία των γυναικών των διαφόρων αυτών κοινοτήτων. Πλήθος λογίων γυναικών από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τα Βαλκάνια συνοικούν και πάλι εκεί για να διερευνηθούν οι ποικίλες εκφράσεις της γυναικείας υποκειμενικότητας, οι συγκλίσεις και οι αποκλίσεις τους: οι μεταξύ τους σχέσεις και ασφαλώς οι σχέσεις τους με τη Δύση. Για να μείνουμε σε ένα παράδειγμα, η Φατμά Αλιγιέ, εμβληματική μορφή της γυναικείας μουσουλμανικής λογισσύνης, ζητώντας την «ανάδειξη των “αυθεντικών” ισλαμικών γυναικείων προτύπων», διατυπώνει, διαβάζουμε το 1895, τις απόψεις της για τις συγκαρινές της ευρωπαϊκές *bas bleu*.

Κλείνοντας, ας σταθούμε στη Σωτηρία Αλιμπέρτη που ενέπνευσε το βιβλίο αυτό κι ας υπομνήσουμε μόνον το δικό της προδρομικό και ακατάπαυστο ενδιαφέρον για την ιστορία των γυναικών, όπως μαρτυρεί η εργογραφία της, εν μέρει ανέκδοτη, καταγεγραμμένη στην οψίτυπη, πολυσέλιδη έκδοση των *Ηρωίδων της Ελληνικής Επανάστασης*.

EIPHNH PIZAKH